

lését, észjárását és szükségleteit. Anyagismere-
tének és sokoldalú feldolgozásának köszön-
hetően monográfiája hasznos kézikönyve lesz a
székely (templom)építészettel foglalkozó szak-
embereknek, de a katonailag szervezett székely

társadalom önvédelmének bemutatásával a
hadtörténészeknek is tanulságokkal szolgál.

Hausner Gábor

HANS-JOACHIM TORKE (HG.)

DIE RUSSISCHEN ZAREN 1547–1917

(Verlag C.H. Beck, München, 1995. 406 o.)

Kormányzattörténet, archontológia, életrajz –
így lehet jellemezni a Hans-Joachim Torke szer-
kesztésében megjelent, az orosz cárokról szóló
munkát. A kötet azonban ennél is többet tartal-
maz. A cárok személyén és uralkodásán túl
Oroszország egész történetét 1547 és 1917 kö-
zött; tehát 370 évnyi időszakot ölel fel. Ez a
hosszú korszak az orosz államhatalom kialaku-
lásánál periódusa; kelet-európai, európai majd
világhatalommá válásának története. Ezt a fo-
lyamatot a szerkesztő és munkatársi gárdája az
egyes uralkodók hatalmi politikáján keresztül
mutatják be, különös tekintettel az egyes cárok
személyiségére. Az orosz történetírásban az
utolsó fél évszázadban a személyiség szerepe
nem kapott megfelelő értékelést. Nemcsak
Oroszországban. Magyarországon sem történt
meg a történetírásban az uralkodók megfelelő
méltatása, lélektani portréjuk elkészítése. Ná-
lunk e téren szinte az egyetlen kivételt
Dümmerth Dezsőnek az Árpádok, az Anjouk és
a Hunyadiak pszichikai jellemképét felvázoló,
élénk visszhangot is keltő munkássága jelentet-
te. Éppen Dümmerth műveinek sikere mutatja,
hogy az ilyen irányú történelmi munkák iránt
nagy az érdeklődés. Nyugaton, ahol a személyi-
ség történelmi jelentőségét a historiográfia ko-
molyan nem vitatta, az elmúlt több mint félév-
század alatt számos biográfia került kiadásra,
uralkodókról és államférfiakról. Ezek legna-
gyobb része azonban egy, vagy legfeljebb két
szerző műve.

Torque munkájának az ad különös érdekessé-
get, módszertanilag is, hogy tíz történész tanul-
mányaiból áll össze – észrevehetően többé-
kevésbé egységes szempontok alapján. A
szerkesztőn kívül, aki a berlini Freie Universitát
kelet-európai történelemtanára, a többi szerzők
is nevesek. Frank Kämpfer, Helmut Neubauer,
Erich Donnert, Aristide Fenster, Mark Raeff,
Alexander Fischer, Hans-Jobst Krauthelm,

Nikolaus Katzer és Heinz-Dietrich Löwe írtak
egy, vagy több fejezetet, vázolták fel egy, vagy
több cár politikai és magánemberi arculatát.

Torque a bevezető tanulmányban hangsúlyoz-
za, hogy a „caesar” szóból eredő „cár” megjelölés
voltaképpen nem egészen pontos. Cárok
ugyanis csak 1721-ig uralkodtak Orosz-
országban, azóta az államforma császárság volt;
csak a nép nyelvében maradt meg az uralkodó
régii – 1474-től használt – címe, melyet, Bizánc
bukása után, III. Iván moszkvai nagyfejedelem
használt államfőként először. A császárság kor-
szakában a cár megjelölés csak járulékos cím
volt, de ez lett a közkeletű.

A tárgyalt periódus IV. vagy Rettenetes Iván-
nal kezdődik, akit 1547-ben koronáztak meg
cárrá. Még az ősi Rurikida dinasztia tagja volt, őt
elmebeteg fia követte; aztán négy különböző
cár és ellencár következett, majd 1613-tól a
Romanov és 1762-től a Romanov-Holstein-
Gottorp ház uralkodott a területben egyre ki-
terjedő Oroszországban.

A periódushatár némileg – a kezdetet tekintve
– kissé önkényesnek is tűnik. Ezt azonban a
könyv félreérthetetlen tendenciája sugallja. A
cél ugyanis az orosz autokrácia bemutatása 25
uralkodó és régens uralmának példáján. Az
orosz autokrácia abban különbözik szerzők
szerint a nyugat-európai abszolutizmustól, hogy
igazi rendek híján az uralom teljesen korlátlan s
ezért megújulásra, reformokra sem igazán ké-
pes.

Itt van éppen a könyv gyenge pontja. Tipikus
a nyugati szemléletnek az orosz viszonyokra
való alkalmazása. Valójában Oroszország uralmi
szerkezetének megértése nyugati történész
számára nagyon nehéz, főként azért, mert az
ortodox egyházi, szláv és finnugor etnikai és
társadalmi adottságok, a steppei népek változó
történelmi nyomása nélkül Oroszország törté-
nelme nem érthető meg. A feltétel nélküli en-

gedelmesség követelése itt bizonyos fokig mindig létbiztonsági kérdés volt, melynek Nyugaton nem volt megfelelője. Az autokrácia kétségkívül súlyosan nehezedett a népességre, kivált ha alkalmatlan ember kezében volt a hatalom, másrészt viszont a gyakori szükségállapotok és az állandó fenyegetettség régiójában hatékonyabbnak bizonyult, mint a rendi fékektől és részérdekektől legyengített uradalmi rend. Bár a könyv erre csak itt-ott és igen határozatlanul utal, de történeti tény, hogy míg a lengyel nemesi-rendi demokrácia például a vizsgált időszakban gyakran még megvédeni sem volt magát képes a török-tatár támadásoktól és végül felosztásra, állama megszüntetésre is került, addig az autokrata cári hatalom Oroszországnak, mint államnak, egyetlen megszakítatlan sikersorozatot jelentett. Az óriási és évszázadokon át egyre növekvő területű országnak a korlátlan cári hatalom valószínűleg az egyetlen alkalmazható kormányzati formája volt, ahol a nyugati eszmék, érthető okokból, rendre csődöt mondtak. Másrészt viszont a cárok hatalma sem volt oly korlátlan, hogy gátálatlanul túltehettek volna magukat az egyház által képviselt vallás-erkölcsi törvényeken anélkül, hogy ezért valamilyen formában meg ne bünhődtek volna. Az uralkodói autokráciának is megvoltak a maga belső fékei.

Az autokráciának egyik igen fontos eszköze volt a veszélyeztetettség régiójában a megfelelő fegyveres erő. Ez a hadtörténezt kiválóan érdeklő kérdés szinte minden egyes cár életrajzában szerepel, bár nem mindig a téma jelentőségének megfelelően. Az út a sztrelecseregtől az állandó és mindenütt kiemelten fontos szerepet játszó állandó hivatásos hadsereg az egyes uralkodók életrajzában kapcsán domborodott ki. A szerzők ugyan nem mondják ki így, de Oroszország története nagy részben az orosz hadsereg – és hódításainak, vállalkozásainak – története is. Ehhez képest a könyv egyes fejezetei ezt a kérdéskomplexumot eltérő mélységben tárgyalják. I.(Nagy) Péter életrajzában (Erich Donnert munkája) például alig történik utalás arra, milyen kiváló szervezésű és harci morálú svéd sereggel kellett az oroszoknak megküzdenie. A gulovcsini sáncoknak a svédektől történt bravúros elfoglalása – mely I. Pé-

ter számára nagy veszélyt jelentett – meg sincs említve, csupán a poltavai csata, melyben a már leharcolt svéd sereg állt szemben a kétakkora orosz erővel. A cárnak II. Rákóczi Ferencsel való kapcsolatát sem említi. Viszont éppen az I. Péterről szóló 23 oldalnyi fejezet mutatja, hogy még ilyen viszonylag rövid terjedelemmel is előnyös a belső fejezetcímek alkalmazása. (A fiatal cár – az északi háború és a hatalmi politika – a reformmű – népi ellenállás és oppozíció – a személyiségjegyek.)

Az egyes cárok életrajzai előtt áll portréjuk. Ezt követi az uralkodás időpontja, majd a demográfiai-genealógiai adatok, külön kiemelve. Születés, koronázás, halálozás helye és ideje. Házasság illetve házasságok, a házastárs nevével, pontos életrajzi adataival, a gyermekek adatai. Arra is utalás történik, hol van az illető cár eltemetve.

Az egyes fejezetek forrásait hátul bibliográfia tárja fel. A bibliográfiák egységes szempontúak. Nemcsak a vonatkozó művek – néha kéziratok – címeit és megjelenési helyeit adják meg, hanem az összeállítók forráskritikai megjegyzésekkel is kísérik az egyes címeket. Ezekből az látható, hogy a legtöbb, az életrajzokhoz felhasznált mű vagy Nyugaton jelent meg – részint még 1917 előtt! – vagy Oroszországban, de 1989 után. E szakirodalom az orosz történelem más kérdéseire vonatkozó kutatás számára is jól használható. Különösen érdekes, hogy viszonylag sok monografikus feldolgozás jelent meg hasonló tárgykörben az újabb évtizedekben az Egyesült Államokban, ahol a ruszológiai kutatások – érthető politikai okokból is – kiemelt érdeklődéssel találkoztak. Bár az ilyen típusú forrásbemutatók nem pótolja a számjelzéses lábjegyzeteket, de mindenestre a könyv színvonalasságát bizonyítja.

A kötetet betűrendes személynévmutató zárja. Sajnos, tárgymutatója – ami az egyes kérdések feltárását megkönnyítené – nincsen. Azonban így is nemcsak tudományos színvonalú, hanem olvasmányos munka is, mely a szakember számára éppúgy tartalmaz mondanivalót, mint a nagyközönség számára, melynek első-sorban készült.

Fallenbüchl Zoltán